

VÄLSIGNADE JUL

Tradition och motstånd i Sonja Åkessons juldikter

av Eva Lilja

Julen kan vara både härlig och förfärlig. Här vill jag visa hur julens inre motsättningar funnits med ända från den första julen som inträffade i Rom i mitten av 300-talet. Sonja Åkesson skrev fem dikter som handlar om julen. De innehåller samma rop efter empati, samma konsumtionskritik och samma oro för "världsnöden" som författarskapet i stort. Samtidigt tillhör de Åkessons varmaste och vänligaste dikter. Det verkar som om julbudskapet smittat av sig på dem och utestängt den värsta svärta och smärtan.

I min bok *Den dubbla tungan* visar jag hur Åkesson lyckas få med sig flera lager av betydelse i en enda formulering, en (mång)dubbelhet vi brukar kalla ironi.¹ Det gäller förstås också för juldikterna, där ironin samspelar med julens egen dubbelhet av orgiastisk utlevelse och meditativ religiositet. Här finns också en inbyggd genusproblematik. Traditionellt har kvinnor och män haft olika roller i julfirandet. Hur tedde sig julen för 60-talets mamma och husmor? Genom att hålla fast genusperspektivet lockar Åkesson oss att se julen på nya sätt. Mina frågor till dikterna har styrts av deras frustration inför julhögtiden, en frustration som man lätt kan känna i juletider.

Sonja Åkessons juldikter

Två av Åkessons juldikter står sida vid sida i hennes första bok *Situationer* (1957). De övriga tre tillkom sannolikt i mitten av 60-talet. "Julräkning" publicerades i *Jag bor i Sverige* 1966 och är skriven i Åkessons uppräkningsstil, vilken inte förekommer i tryck före 1966. Också "Julvisa" trycktes för första gången 1966 i tidningen *Vi*, sannolikt ett beställningsarbete till julnumret. I bokform publicerades den först i *Dödens ungar* 1974. "Juldagsmorgon 1967" har tillkomståret med sig redan i titeln. Dikten placerades sedan i *Ljuva sextiototal* 1970. Vi ser alltså att juldikterna fördelar sig på två grupper, den ena tillkommen vid mitten av 50-talet, den andra omkring tio år senare.

De båda dikterna i debutboken ter sig tämligen femtalistiska och skiljer sig på så sätt från Åkessons senare typiska stil. Barnporträtten utgör en framträdande grupp i boken, och juldikterna framställs som just barndomsminnen. Vi återfinner femtalsstilens utsökta bildspråk ("händer så tunna som fraktsedlar") samt dess typiska distanseringseffekter.

Tyngdpunkten i min framställning ligger på de tre dikterna från 60-talets mitt. Vid den tiden hade Åkesson utvecklat sitt speci-

ella skrivsätt med ironier och underskruvar. Nu hade hon också en stor läsekrets, vilket vi bland annat ser genom att Konsums välspridda veckotidning *Vi* inbjuder just Åkesson att stå för årets juldikt. De här dikterna utvecklar husmoderns frustration inför julen med alla dess motsägelsefulla krav.

”Julminne” – det utlämnade barnet

Fromsinta lokdjur med tindrande svansar
hoade som ugglor i kvällningen,
stånkade småningom in på stationen,
avbördade sig främmandet med pudervippor,
glanspapperspaket
och en söt rök av apelsiner.
Konduktören med pincené, och händer så
tunna som fraktsedlar
bjöds på cigarr av stinsen
och den bukstinne eldaren förplägades med
fläskkorv och sup.

Mamma tog emot
med enrisdoft i förkläsnibben
och jag vågade inte fråga
om någon därborta i storstaden
sett flickan med pappersrosorna och det
snöglimmande änglahåret
som så sorgset somnat in bland drivorna.

(”Julminne”, ur *Situationer*)

Dikten har titeln ”Julminne” och diktjaget är ett barn om julen.² Den beskriver en lantlig station på julaftonskvällen, tiden är sannolikt 30-tal. Ett tåg kommer med gäster, och feststämning råder. Dikten kan indelas i tre avsnitt. Först får vi en beskrivning av tåget som kommer stånkande (v. 1–3). Därefter beskrivs julen med paket, kolonialvaran apelsiner och gästfrihet mot tågpersonalen. Mamma i förkläde står centralt på scenen. Hon doftar enris, sannolikt har hon rökt korv (v. 4–10).

I diktens tredje del (v. 11–14) inträder barnet, diktjaget med vars ögon vi även tidigare

sett scenen.³ Hon tänker på en historia hon hört, om en flicka i staden som frusit ihjäl ute i snön. Vi känner igen konturen av H.C. Andersens saga ”Flickan med svavelstickorna” – men här är svavelstickorna ersatta med pappersrosor.⁴ Barnet kan inte skilja på sanning och saga, och berättelsen om den övergivna stadsflickan har skrämmt henne.

Dikten hålls samman av barnets perspektiv, ett typdrag för det femtital som producerade dikten. Bildspråket färgas av barnets värld. Loket får en tindrande svans, gästernas paketaspekt blir den mest framträdande. Diktjaget är en liten blyg typ, som inte vågar besvara gästerna med frågor om det grymma stadslivet, där småflickor fryser ihjäl utan att någon bryr sig.

Dikten målar upp en idyll av gammalsvenskt mått. Till idyllen hör även sedelärande berättelser, som Andersens saga.⁵ Dikten landar alltså i en annan text, H.C. Andersens konst saga från ca 1840. ”Flickan med svavelstickorna” är en sorglig historia, en tragedi eller en sentimental melodram, beroende på hur sofistikerad läsaren är. Det är nyårsaftonens kväll, mörker och snöfall. Flickan har änglalikt lockigt gult hår, hon är barhuvad, barfota och hungrig. Hon vågar inte gå hem, eftersom hon inte lyckats sälja sina svavelstickor och fruktar att fadern därför ska slå henne. För att få värme bryter hon faderns förbud och tänder svavelstickorna en efter en. Sedan finns ingen väg hem. Hon hallucinerar om mat, värme, gemenskap. Hon tror sig varm, såsom den gör som fryser ihjäl. Ett symboliskt stjärnfall förebådar hennes död. Hon ser sin älskade mormor komma från himlen för att hämta henne. Mormor och flickan flyger till Gud. Nästa morgon blir hon funnen ihjälfrusen i snön.

Vi kan nu tycka att Andersens saga är väl sentimental. Men här finns också ett tidigt socialt patos, ett ställningstagande för ett utsuget proletariat. Den gudsnådeliga barmhärtighetstanken har i denna saga sällskap av politisk upprördhet. På så sätt påminner den om

Dickens *Julberättelser*, som fick stor betydelse för julens utformning i England.

Vad händer nu när diktens idylliska julschildring vecklas vidare ut i Andersens saga? Den gråtmilda sagan om bristande barmhärtighet ingår även den i en traditionell julrekvisita. Man skulle tänka på de fattiga om julen, både enligt borgerlig sed och enligt den frireligiösa lantmiljö modell 30-tal, som målas upp i dikten.⁶ Om julen ska man vara givmild och kärleksfull. I diktens mellanparti beskrivs en julens traditionella givmildhet. Man ska ge gåvor, bjuda på cigarrer och korv. Mamma ”tar emot”. Den ihjälfrusna flickan aktualiserar en motsättning mellan den som får och den som inte får. Det är speciellt hemskt att inget få just på julen (godis, presenter och mat och kärlek eller värme).

Diktens brännpunkt ligger, i min läsning, just i dubbleringen av diktjagets lilla flicka med berättelsens. Flickan med svavelstickorna är offer för stadsbornas likgiltighet, men också för deras välbefinnande. Diktjaget identifierar sig med mytens offergestalt och ett stråk av ångest tillförs idyllen. Julens diskurs med korv och paket utgör övertext (man ska fira jul), undertexten pekar på barnet som inget fick.⁷ På samma sätt finns en offertanke levande i flera av Åkessons juldikter. Barmhärtighet är ett kristet motiv, som också det förefinns i denna högst sekulariserade lyrikers juldikter tillsammans med ett socialt patos.

Dikten är ironisk i bemärkelsen distanserad. Avståndet existerar i första rummet mellan det skrivande diktjagets femtital och dess barnjag ett par decennier tidigare. Men denna ironi verkar med ett leende, det är varken moralismens eller elakhetens ironi. Moralen finns med inför det ihjälfrusna barnet, som dock ses genom flera lager av distanseringar, vuxenjag till barnjag, minne till berättelse samt dikten till läsarens kunskap om Andersens saga. Men barnets missförstånd om sagan inbjuder den vuxna läsaren till skratt – så tokigt blir det när barn inte kan skilja på saga och verklighet.

En dubbelhet som arbetas fram på två plan handlar om antitesen landsbygd – stad, hemma och borta. Konduktören, stinsen och eldaren hör hemma på landet, liksom mamman och diktens barn. Från staden kommer ”främmandet” med allsköns rekvisita som puder och glanspapper. Också på diktens metanivå spelar staden en viktig roll, som bilden för det främmande. Där bodde ju flickan med pappersrosorna, som frös ihjäl så obarmhärtigt. Diktjagets barn identifierar sig med sagans barn, vilket kallar in döden i denna dikt. Vi får en antites mellan idyll och tragedi, där den senare finns med som en kylig fläkt på slutet.

En exkurs om julens kvinnobilder

Mammabilden i ”Julminne” är idealiserande.⁸ Mamma lagar mat och ”tar emot”, medan gubbarna bullrar med sin konsumtion ute på stationsplan. Man kan lugnt konstatera att den traditionella julen är en påfallande köns-segregerad ritual. Hur blev det så?

Julens kvinnobilder tycks ha två incitament. Den unga kristna kyrkan tros under slutet av 300-talet att ha grundat julen utifrån de tre romerska fester, som ägde rum vid vinterns mitt. Syftet var att forma en strategi för att stärka familjebanden, särskilt dem mellan barn och föräldrar. Kyrkan ville förstärka familjen för att få ordning på arvsföljderna. Men i tidens dekadenta kulturklimat handlade det väl så mycket om att man ville betona dygder från Romarrikets republikanska tid, då familjens betydelse ansågs ha varit central. Under samma skede införde kyrkan även Mariadyrkan. Julen skulle bli ett instrument för en tätare kärnfamilj, där man betonade närhet och tillgivenhet. Moderns förhållande till barnet idealiserades med madonnan och Jesusbarnet som förebild. Jungfru Maria är den kvinnobild, som alltifrån början förbundits med julen.⁹

Sin moderna utformning fick julhögtiden under 1800-talet.¹⁰ Vilken kvinnsyn var då aktuell? Den så kallade komplementaritetsteorin innebär att man och kvinna uppfattas som av naturen olika. De egenskaper som tillskrevs kvinnan var exempelvis passivitet, intuition och moderlighet. Genom knapphändig utbildning skulle hon övas i tålmodets och behagandets konst.¹¹ I den etnologiska litteraturen kan man följa hur de idag traditionella julsederna dyker upp i olika länder under en period från slutet av 1700-talet till slutet av 1800-talet. Just under denna period etablerades också komplementaritetsteorins kvinnsyn. Sannolikt kom den att bygga under de madonnadrag i julens kvinnobild, som redan existerade sedan julens första etablering på 300-talet. Drömmen om julen rymmer drömmen om den goda husmodern, makan och modern.¹² Julen verkar ganska långt fram i tiden ha givit utrymme för kvinnobilder som i övrigt blivit alltmer omoderna.

Så långt övertextern, det vill säga juldiskursens kvinnobild. Hurdan är då verklighetens undertext? Julen är en stor fest som kräver en omfattande administration, vilket har ingått i arbetsuppgifterna som husmor. Den kompetenta organisatör, som varje år återskapar romarnas ritualer, saknas bland kvinnobilderna runt julen. Området har inte blivit begreppslagt förrän under senare år, då även männen tagit sin del av arbetet. Under Åkessons 50- och 60-tal skulle jobbet helst skötas utan att det märktes.

”Jultidning” – en dikt om u-landsproblem

Tysta är de himmelska palatsen. Månsnö glänser.

Missionärsfrun är så stor och varm,
torkar svetten ur pannan med en
söndagsskolevit näsduk.

Annat med den milde Herren Jesus,
han har varit hos damfrisören
men är ledsen
för människornas skull, de blinda
som man knuffat ut i floden
med några palmkvistar (ack, opålitliga såsom
halmstrån)
att rädda sig med.

Jorden är en stor sandlåda,
stjärnorna står festligt på glänt
och de sviskonögda niggerbarnen
kniper varandra hårt i handen.

(”Jultidning”, ur *Situationer*)

”Jultidning” står tryckt motstående ”Julminne” i *Situationer* och bildar dess pendang. Båda behandlar avståndet mellan barnets trygga miljö och världen långt borta. Men nu handlar det inte längre om den farliga staden, utan om ett fjärran Afrika. Successivt framgår att dikten beskriver ett barn som sitter och tittar i missionens jultidning.¹³ Olika scener spelas upp allteftersom barnet vänder sidor. Somligt missförstås, annat verkar bara främmande och exotiskt.

Jesus skildras i den andra strofen på klassiskt 1800-talsmaner med långa lockar. Scenen med de blinda, som knuffats ut i floden, kan läsas på flera sätt. Barnet kan ha uppfattat dem som faktiskt blinda. Nu ska de bli seende genom att döpas, bli frälsta. Palmkvistarna, som de håller i handen, konnoterar olika bibliska berättelser, men i detta sammanhang torde de också vara realistiskt återgivna afrikanska palmer. Det verkar farligt med blinda människor i en halkig flod. Barnet har nog fog för sin oro, när det finner palmkvistarna väl klena att hålla sig fast i.

Men passagen v. 7–10 kan även tolkas som en missuppfattning, där barnet rör samman exempelvis en dopscen ur missionstidningen med bibelns underberättelser om blinda som återfår sin syn. Eller missförstår barnet tidningstexten – kanske de nydöpta sägs bli andligt seende, trots att de redan förut har väl

fungerande ögon. Slutstrofen ger en världsbild med jorden som sandlåda till himmelrikets palats. I sandlådan dväljs ”niggerbarnen”, ett uttryck som vi numera finner rasistiskt.

”Jultidning” innehåller ett avstamp till den mogna Åkessons engagemang mot ”den otäcka världsnöden”. Här står den dold bakom lager av söndagsskoleretorik, men de sviskonögda niggerbarnen utgör ändå tecken för världssamhällets svaga. Dikten påbörjar en bearbetning av skuld på makronivå.

Det råder oklarhet om Jesu hållning till de blinda i floden. Han sägs vara ledsen ”för människornas skull”. Enligt klassisk frikyrkorretorik torde denna fras innebära att Jesu beråd gäller människornas frälsning. Frasen skuldbe-lägger de ofrälsta, som straffas med blindhet och dessutom knuffas ut i floden. Den som inte är tillräckligt snäll blir skyldig, särskilt om julen. Detta skuldtema följer upp den föregående diktens tema om brist på barmhärtighet. Också här finns en berättelse, som handlar om försvarslösa människor som misshandlas. Vem knuffar ut de blinda i floden? De blinda bildar pendang till flickan som fryser ihjäl i ”Julminne”.

Dikten lever i dubbelperspektivet mellan barnets naivitet och läsarens kunskap om missionen och Afrikas fattigdom. Vi möter ett barns uttryckssätt och handfasta associationer, såsom ”sviskonögd”, ”söndagsskolevit” och ”månsnö”. Jesus har varit hos damfrisören. Stjärnorna står på glänt. I jultidningens värld långt borta tycks allt vara möjligt. Men julen är faktiskt undrens tid – ett barn bör, enligt julens diskurs, på julafton hysa känslan av underverk. ”Ser du stjärnan i det blå? Allt du önskar ska du få!” Undertexten kan läsaren själv fylla i. Den handlar mer om utsugning och vidskepelse, med Jesus som tecken för rikedomens makt.

Båda juldikterna i *Situationer* kretsar kring antitesen hemma – borta. Där borta fryser flickan ihjäl i drivan. Fattigdomen florerar värst på den globala nivån med sina ”nigger-

barn”. Samtidigt förmedlar dikterna barnets förtrollning inför julen. Jag uppfattar dem som varma och vackra, dikter att fira en god jul tillsammans med. Men de introducerar också ett tema om brist på barmhärtighet. På julen bör man förbarma sig över de elända, men det gör man inte, man ägnar sig åt sitt eget överflöd.

”Julvisa” – julens ursprung och karaktär

Förr i tiden var alla jular så *gammaldags*
alla hade den riktiga stämningen, sakta snöfall
och facklor och slädar och ljus
i alla fönster och orgelbrus
var det alltid om jularna förr i tiden.

Och överallt var det blankt och krita och
strött
och julbordet dignade: korvar kotletter och
syltor
och skinkor och revbensspjäll och sött
öl och brännvin (ack, pigor och skinkor och
kött
fanns det gott om
på jularna förr i tiden).

Och Nasse, lättrokt med äpple i mun
tronade mitt på damastduken, kallmanglad,
vit
som niggerernas fotsida klädnader
i julnumret av missionstidningen.

Mm, djuren fick sitt.
Hästen fick havre och de små sparvarna
dansade lyckligt polska kring präktiga kärvar.
Mänskorna var mer än nu generösa, naturliga,
gammaldags okommersialiserade
om jularna förr i tiden.
Och mor hade drivit fram
hyacinter som doftade
(var fanns alla halvvisna krukväxter
och t ex matrester och t ex smutskläder
sen strax före helgen
på jularna förr i tiden?)
Far läste bibeln.
(Folk var så religiösa på jularna förr i tiden).

Och ogifta faster läste nån annan
stämningsmättad berättelse.
Om jularna förr: det lästes så många vackra
stämningsfulla små bitar.
Den t ex om "En hel bulle".
Sagan om "Den lilla flickan med
svavelstickorna".

Sen smackade barnen tacksamt i sig
sin julgröt.
(Ackja! Det var pli på ungarna
om jularna förr i tiden).

De visste vad som var rätt
och gjorde sin plikt
liksom de vuxna.

Fattiga fick sin skärv.

Det fanns ingen otäck världsnöd
och inga omöjliga idéer
om jämlikhet förr i tiden.

(”Julvisa”, ur *Dödens ungar*)

”Julvisa” trycktes första gången i *Vi:s* julnummer 1966 under titeln ”Juldikt”.¹⁴ Att skriva juldikten i *Vi* måste vid den här tiden ha tett sig näst intill landsmoderligt. ”Julvisa” får också sägas vara praktstycket bland Åkessons juldikter. Här belyser jag den med hjälp av ett resonemang om julen som kulturföreteelse.

Dikten finns analyserad 1968 av Lena Fridell. Hon kallar den för en ”antijuldikt”. Den utgår från en schablonfylld idyll, som undergrävs alltmer för varje strof. Husmoderns tillkortakommanden är symptom på större missförhållanden i samhället och världen. I diktens sista strof brister idyllen med ett desperat avvärjande, som i *Vi* formuleras räre än i boken med ”jävla världsnöd”. Fridell pekar på hur diktens språk blir allt rakare för varje strof. I början finns rim men på slutet svordomar.¹⁵ Analysen kan sägas vara typisk för år 1968 genom att ta fasta på ett klass- och u-landsperspektiv. Pigorna får illustrera de sociala klyftorna ”förr i tiden”. I bokversionen

finns en antydning om även sexuellt utnyttjade, då pigorna i v. 9 får sällskap med ”skinkor och kött”.

Dikten består av tio strofer eller versgrupper. Den första halvan har en bred framställning med långa versrader och ymniga substantiv och adjektiv. Fram mot slutet blir stroferna allt kortare och versraderna smalare. Någonstans halvvägs inträder bruket av parenteser med salta kommentarer till beskrivningen, som består av traditionell julrekvisita. Den gamla goda tiden specificeras som livet på en burgen bondgård med dignande matbord, välskötta djur och många släktingar. Man läste bibeln, missionstidningen och – återigen – Andersens saga om ”Flickan med svavelstickorna”. Det smalradiga slutpartiet antyder ett rätt förtryck. Barn och fattiga gjorde ”sin plikt”.

Vi kan lägga märke till att sagan om ”Flickan med svavelstickorna” nu behandlas som en sedelärande berättelse och därmed desarmert som socialt patos. Samma historia som i ”Julminne” skrämde barnet kallas nu ”en stämningsfull liten bit”. Ändå förbereder omnämnandet av sagan slutstrofens upprörda rop på rättvisa. Ännu en intertext förtjänar att pekas på. Povel Ramels visa ”Varför finns det ingen is till punschen?” från en revy 1965 ligger nära Åkessons julkritik. Den torde ha varit aktuell samma år som dikten tillkom. Ramel säger att han skrev sin visa i protest mot revyns sekelskiftesnostalgi.¹⁶ Den beskriver en rik knös, som i ilskan över bristen på is till punschen jagar ut efter iskarlen, finner honom död i kolera med en svältande barnaskara, som ber om ursäkt. I sin raa ironi påminner den starkt om Åkessons dikt.

Ovan nämnde jag att julen ända från tillblivelsen inneslutit en konflikt mellan hedonistisk konsumtion och andligt innehåll. Hur ter sig Åkessons ”Julvisa” om vi läser den mot en sådan bakgrund? Julen föregicks av olika midvinterfester både i germanska kulturer och i romarriket. Det handlar om hedniska soldyrkarfester.¹⁷ I romarriket uppstod julen under

mitten av 300-talet. Den ersatte då tre andra fester, som firades under samma tidsperiod, Saturnaliefesten (17–23 december), Deus Sol Invictus (25 december, en soldyrkarfest) och Kalendae (3 dagar i början av januari). Saturnaliefesten och Kalendae hade lång folklig tradition, men Deus Sol Invictus påbjöds av staten. Kejsar Konstantin den Store (ca 280–337) förde fram den, liksom han införde kristendomen som ledande religion i romarriket.¹⁸ I romarriket ersatte julen tre andra fester. På så sätt betonades det meditativa draget från Deus Sol Invictus. Men den nya högtiden skulle också svälja sederna från de andra två mer orgiastiska folkliga festerna med anknytning till Dionysoskulten.

Vid mitten av 1800-talet återskapades julen på så sätt att en mängd lokala julseder nationaliserades och med tiden globaliserades. I England spelade Dickens *Julberättelser* stor roll vid utformningen av den moderna julen.¹⁹ Här finns temat med sociala problem, fattigdom och eventuell barmhärtighet. *A Christmas Carol* utkom 1843 och därefter följde en rad andra julberättelser. Julen blev också ett sätt att hantera det tilltagande varuflödet i en ny-mornad kapitalism.²⁰ Dickens berättelser kom här att fungera som ett moraliskt imperativ.

Det finns från början en latent konflikt i julfirandet mellan det kristna budskapet och det hedonistiska konsumerandet. Kalendae och Saturnaliefesten var överflödande och karnevaliska, med dionysiska mängder av presenter och mat. Julen har assimilerat karnevals-elementet, som ska samsas med de nyplatoniska dragen från Deus Sol Invictus och värnandet om kristen moral i hemmet.²¹ Motsägelsen, svårhanterad än idag, har alltså sitt ursprung i julens första koncept.

Detta tycks märkligt oförändrat sedan mitten av 300-talet. Vi ser konflikten mellan den orgiastiska folkligheten och den nyplatoniska heligheten speglad i Åkessons "Julvisa". Den gammaldags julen är visserligen inte kommersialiserad i modern mening, vilket inte hindrar

att varuflödet i dikten ter sig väl så mäktigt. Allt köttet i strof 2–3 fyller väl den saturnalistiska traditionen. Bland allt detta kött, som ska stoppas i munnen nämns även pigorna, samt på sitt sätt "niggrerna" i jultidningen. Den kristna barmhärtighetstanken tillgodoses genom givande, vilket innebär att de alltför rika skänker smulor av sitt överflöd till behövande, såsom sparvar, fattiga och ogifta faster. Det ideologiska och meditativa inslaget i julkonceptet får sitt genom läsning av sedelärande berättelser.

Julen som ritual

Julen kan betraktas som en samhällsritual, då alla (?) människor gör ungefär samma saker samtidigt.²² Julen skapades från början av fornkyrkans prästerskap – hur ter den sig då för kvinnor under Åkessons 60-tal?

Vi har redan sett att det romerska konceptet i stort sett fortfarande gäller. Efter 1800-talets omstart har julen dock alltmer fått drag av populärkultur, vilket i viss mån ändrat förståelsen av dess former. Miller menar att julen djupast sett handlar om förhållandet mellan hem och samhälle. För kristenheten är Kristi födelse en kosmologisk händelse som samhället måste hantera för sin egen självförståelse. Familjen har fått bilda det mikrokosmos som formgett den existentiella händelsen och gjort den fattbar. Den egna kärnfamiljen har tjänat som en modell för den heliga familjen.²³

Julen är alltså en samhällsritual som något paradoxalt ska exekveras i det privata rummet. Andra helger såsom Lucia firas i det sociala rummet, kanske på arbetsplatsen. Att organisera julritualen har ingått i kvinnors traditionella uppgifter just för att den sker i hemmet. Modern har att utföra ett betydande organisationsarbete och har samtidigt den kosmologiska rollen som figura för jungfru Maria. Det behöver knappast påpekas att dessa båda uppgifter inte går ihop. Om vi istället tar fasta på julen som populärkultur ändrar detta egentli-

gen inte något för kvinnan, som ändå får tam-
pas med diskurser om jul och mödrar.

Åkessons ”Julvisa” radar upp de rituella momenten såsom julotta, julbord och julkär-
var. Också sagan om ”Flickan med svavelstick-
orna” ingår i ritualen som exempel på upp-
byggliga berättelser. ”Julvisa” tar upp moderns
rollkonflikt i den femte strofen. Mor har drivit
fram doftande hyacinter till familjens gam-
man. Men hon har även ansvaret för matrester
och smutskläder. Denna gammaldags jul har
haft en god organisatör. Men den moderna
husmoderns kommentarer hörs i diktens pa-
renteser. Var fanns smutskläderna? Folk var så
religiösa förr ... Inom parenteserna protesterar
den moderna kvinnan mot det tvång, som den
traditionella normen har bestått kvinnorna.
Dikten åskådliggör bland annat bondesam-
hället som patriarkat. Vi kan lägga märke till
att ogifta faster är så bedrövlig just för att hon
är ogift och inte har del i det moderskap som
julen ska celebrera.

Jag skulle vilja driva det här resonemanget
ett steg längre. Kvinnors position vid julhel-
gen, vilken analyseras så väl i Åkessons juldik-
ter, tillhör de delar av kvinnors liv som tradi-
tionellt inte har varit begreppslogda. Hemmen
utför en samhällsritual, vilket i sin tur inne-
bär en kollision mellan den privata och den
offentliga sfären. Julen har antropomorferat
det gudomliga till en kärnfamilj. På julafton
blir familjen ett mikrokosmos, som drar sam-
man stort och litet, privat och offentligt. Vid
behov kan begreppet hem vidgas till både hem-
bygd och nation med bibehållande av samma
ideologiska innehåll.²⁴ Det karnevaliska ele-
mentet för folk ut på gatorna, betoningen av
familjen drar dem in i hemmet, vilket i sin tur
vidgas av religionens kosmologiska förklaring-
ar och av moralkodex. Numera ger julens glo-
balisering ett offentligt drag åt familjefesten.
Den enskilda familjen vet att ungefär samma
ritual upprepas över hela jorden samtidigt.²⁵

Hemmet torde traditionellt ha haft olika
innebörder för män och kvinnor. För mannen

har hemmet varit platsen för avkoppling och
vila, medan det för kvinnan varit den vikti-
gaste arbetsplatsen med allt vad därtill hör av
investeringar, trötthet, stress.²⁶ Hemmet har
tillgodosett mäns behov av intimitet och kär-
lek snarare än kvinnors behov.²⁷ Har vi inte
föreställningen om frivillighet i hemmet och
tvång i offentligheten? Det förefaller som om
denna föreställning primärt vore manlig.

Vad säger dikten om julens privathet?
Inte mycket, faktiskt. Så när som på de beska
kommentarerna inom parenteserna betonas
tvärtom julen som ritual, kollektiv handling.
Barmhärtighet och världsöd är ämnen som
snarast hör hemma i det offentliga livet, åt-
minstone som de framställs i Åkessons dikt.

Julen som populärkultur

Julen har som sagt sitt ursprung i en romersk
ritual och verkar i allt väsentligt ha behållit de
drag som den åsattes från början. Numera bör
man kanske i första rummet förstå julen som
ett populärkulturellt fenomen, som bearbetad
konsumtion.²⁸ Inköp sker i enlighet med olika
diskurser, vilka bearbetas med hjälp av den in-
köpta varan. Vilka föreställningar styr då vårt
”handlande” om julen? Julen kan delas i två
problemområden, den dionysiska konsumtion-
en samt den heliga familjen. Utifrån denna
indelning kan vi pröva följande lista:

Konsumtion

Man ska köpa saker
Man ska äta mycket
Man ska ge varandra presenter
Nya gardiner, nytt till hemmet
Pynt ska vara gammaldags och i någon bemär-
kelse äkta

Familj

Familjen ska vara tillsammans, helst över
generationsgränserna
Mamma ska stå i hemmets centrum
Man ska ha barn som tindrar med ögonen

Kvinnan ska helst vara mor eller dotter
Traditionen triumferar över det moderna

Julen måste sägas ha behållit karnevalsinslaget från den romerska saturnaliefesten. Den innehåller dionysiska moment, som vore otänkbara till vardags. Vi förköper och föräter oss.²⁹ Religiösa riter tenderar att utvecklas i populärkulturell riktning.³⁰ Miles beskriver hur församlingar hanterat gudstjänstformerna efter eget gottfinnande. Till exempel införde Fransiscus krubbans ritual 1224.³¹ På samma sätt har det funnits åtskilliga lokala seder knutna till centrala symbolkomplex. Dessa seder ingick i folkkulturen, då folk utvecklade dem själva efter den betydelse de la in i symbolerna. Låt oss se på ursprunget till julgranen! Grön lager skulle finnas med redan i Kalendae-festen, alltså från julens romerska början. Symboliken bestod i att trädet var vintergrönt. Senare drev man hagtorn och körsbär att blomma inomhus till jul. Den första svenska julgranen hänför sig till 1863.³²

Åkessons "Julvisa" ifrågasätter, bearbetar och utvecklar de flesta av de ovan listade juldiskurserna. Konsumtionen blir i dikten mer kuliss än sinnlig njutning. Den gammaldags äkta traditionen blir något att gömma sig i undan kraven på rättvis fördelning. Familjen avslöjas som ett patriarkat, där kvinnorna utnyttjas och barnen förtrycks. Vi ser att "Julvisa" fortsätter att bearbeta teman från de båda juldikterna från 1957. Också här är barnen utlämnade till övermakten. Flickan med svaavelstickorna framför åter sitt dubbla budskap "Var barmhärtig" och "Lägg ner gudsnådeligheten". Motsatsförhållandet mellan landsbygd och stad har om möjligt blivit än skarpare, men nu har perspektivet kastats om. Tidigare representerade staden det främmande. Nu hör julens diskurs hemma på landet långt borta, men verklighetens plikter, såsom u-hjälp, torde vara offentligt urbana. Begreppet hem har milt talat komplicerats i jämförelse med de tidiga dikterna.

Vi ser också att "Julvisa" arbetar vidare med den globala konflikten från "Jultidning". De sviskonögda niggerbarnen får sin fortsättning med omnämmandet av "niggerernas fotsida klädnader/ i julnumret av missionstidningen" i den tredje strofen. Det åtföljande skuldtemat poängteras än mer i den sena dikten, där den "otäcka världsnöden" rått bryter ner idyllen när vi hunnit till slutstrofen. Så bibehålls antitesen mellan idyll och tragedi från de tidiga dikterna.

De tidiga dikterna spelade med motsättningen mellan barnets blick och läsarens kunskap om världen. I "Julvisa" saknas den renhjärtade naiviteten. Idyllen beskrivs som förljugen, som en maktapparat avsedd att hålla de redan svaga i schack. Ironin spelar upp glipen mellan erfarenhet och diskurs. Men trots de grymma budskapen är också "Julvisa" en varm och vacker dikt. Leendet finns kvar från de tidiga dikterna.

"Julräkning" – en dikt om konsumtion

I.
Skinka (mästerstyckad)
Tunga (flädd och skuren)
Revbenspjäll (knäckt)

Prinskorv
Prinsesskorv
Lungkorv
Kalaskorv
Mormors mumskorv
Mormors kallsvin
Mormors färlår
Mormors jubelsylta

Grishuvud (halvt)
Pudersocker

Mormors späckade
Mormors frestande
Mormors möraste
Mormors ideal

Mask

Ljus (de blindas)
Röda ljus (de blindas)

2.

Klara Lyster Rasker Flink
Ajax Yaxa (luxury)
STRONGGLANS

3.

Tofflor till Karl-Kristian
" " Karl-Emil
" " Karl-Olof
" " Karl

Någonting (etui?) till tant L.
" (etui?) " morbror V.
" (etui?) " Mojan
" (etui?) " Hasse
" (etui?) " Lasse
" (etui?) " Bosse
" (etui?) " Nisse
" (etui?) " Monica
" (etui?) " Annica
" (etui?) " Jessica
" (etui?) " farbror Frank
" (etui?) " Maria

(”Julräkning”, ur *Jag bor i Sverige*)

Dikten är uppdelad i tre avsnitt. Först handlar det om matlagning, därefter om städning och i det sista avsnittet om julklappsköp. Denna dikt inriktar sig alltså på dionysiska juldiskurser kring konsumtion och överflöd. Vi möter husmodern som julorganisatör, just den figur som vanligen lyser med sin frånvaro bland julens kvinnobilder. Texten består av uppräknningar, fiktiva göromålslistor. All den här maten ska hon laga, de här rengöringsmedlen ska hon använda och alla dessa presenter ska inköpas.

Dikten tillhör den Åkesson-genre, som jag tidigare kallat katalogdikter. Den är inspirerad av 60-talets nydadaism och har registret eller katalogen som modell. ”Sommarräkning” är äldst i denna diktrupp: ”Björkar och aspar/

och rönnar och ekar/ och tallar och granar ...” Så fortsätter det i 42 versrader. ”Julräkning” står placerad efter ”Sommarräkning” i boken 1966. Efter den följer ”Vällingar”, som enligt samma mönster fångar in småbarnsfamiliens vardag: ”Sockervälling och slätvälling/ och grynvälling och hetvälling/ och solskensvälling och kletvälling ...” Denna dikttyp finns inte representerad i *Ute skiner solen* 1965, varför man kan tro att katalogdikterna i *Jag bor i Sverige* 1966 verkligen tillkommit detta år eller det föregående.

Vilken kvinnobild möter vi i Åkessons ”Julräkning”? Avdelning 1 börjar stilriktigt med julskinson, som ska vara mästestyckad. Olika sorters korv ska stoppas och mormorsrecepten lagas. Som van Åkessonläsare känner jag obehag inför skinkan – så mästerligt styckad behöver den väl inte vara? Vems tunga är flådd och skuren? Akta mina revben! Mormor är kall som ett svin och gör korv av barnens lungor. Det stackars halva grishuvudets ohyggliga sår ska pudras över med socker. Och alltihop blir med tiden maskarnas rov, alternativt döljs under tomtemasken. Ljuset kommer från de blinda, varför mörker råder.

Så kunde man konstruera undertexten. Avsnittet lutar sig mot en surrealistiskt betonad grotesk, som antyder kannibalism. Åkesson beskriver ofta mänskliga relationer som ömsesidiga kannibalmåltider.³³ De utgör en stående metafor för mänskliga tillkortakommanden, vilken förekommer även i dikter av Elsa Grave och Kristina Lugn.

Vad säger texten här om jul och kvinnlighet? Till exempel:

– Husmodern är ihjälstressad och önskar julen åt fanders. (Dålig administratör.)

– Arvet från mormors recept tynger som ett ok. Mormor var en sann kvinna, vilket hon inte klarar, hon tycker ju inte ens om att stoppa fem sorters korv. (Dåligt självförtroende.)

– Inte desto mindre kommer hon att stoppa alla korvarna. (Pliktrogen och osjälvständig.)

– Den sanna kvinnan (mormor) jagar oss

ofullständiga döttrar med kniven. (Kannibal.)

– Nu är det 60-tal och man ska inte behöva finna sig i bindgalna mormödrar längre. Vem som helst kan se att hon gick till överdrift i sitt julfirande. (Summa fem undertexter.)

Texten spelar på en rad julnormer, enligt listan ovan. Man ska köpa mycket och äta mycket. Mamma ska stå stark i köket och vara goda gåvors givare. Därutöver ger dikten en analys och en diskussion av dessa juldiskurser. Texten ger åtminstone två svar på denna diskussion. Dels säger den att diktens kvinna är alltför klen rustad att stå emot traditionens övermakt. Dels säger den dra-på-trissor med ett skratt.

Avdelning 2 handlar om putsmedel samt en billig parfym (Yaxa) – alla namnen är autentiskt 60-tal. Rytmiken är taktfast ända fram till det sista ordet – trokéräckor avrundade med en spondé. Här går det raskt och säkert fram med städningen. Den inledande muntra räckan ”Klara Lyster Rasker ...” höjer stämningen efter mormor och masken. Just den genomkommersialiserade tvättmedelsbranschen har fått med sina varunamn med deras inbyggda eufemismer. Också här är husmodern ihjälstressad, men hon trivs uppenbarligen bättre med städningen än med korvstopningen. Hon förefaller duktigare här, det blir fint. Avsnittet spelar på julnormer såsom:

– Det ska vara fint i hemmet på julen.

– Mamman och hemmet går i symbios på julen.

Avdelning 3 behandlar julklappsinköpen och är i sin tur indelad i två delar. Först ska alla Karlar bli toffelhjältar. Sedan tvi (etui) för alla släktingar och vänner (”man ska vara tillsammans på julen”). Etuiet kan man ha till mycket, sysaker, pennor, löständer, smycken m.m. Men dessa etuiet kommer att skramla tomma som de tömda raderna som mest består av citattecken. Parenteserna runt ”etui?” formar sig i sin tur till etuiet för ordet själv.³⁴ Uppräkningen är stelt uppreparande, det saknas känsla för Hasse, Lasse, Bosse och Nisse. Hur

hanterar det här avsnittet jul och kvinnlighet? Den spelar på några julnormer såsom:

– Mamman är goda gåvors givare.

– Mamman är den som håller ihop familjen.

– Mamman är omtänksam och känner den enskildes behov.

Men diktens husmor vill inte fylla denna funktion. Hon känner sig utnyttjad. Undertexten protesterar mot de idiotiska inköpen på listan, samtidigt som skuld känslorna växer. Det är hemskt att vara en dålig mor. För dikten som helhet gäller att julens orgiastiska konsumtion avslöjas som pliktsskyldig. För den som ska organisera en orgie blir de tillänkta njutningarna bara tråkiga arbetsuppgifter. Vi känner också igen ironins attityder av frustrering, självkritik, skepticism och moralism.³⁵

Vi minns att ”Julminne” såg konsumtionen ur barnets synvinkel. Där betydde enrisdoften i mammas förkläde efter julens korvstopning trygghet. Faran bestod i att inget få när alla andra fick. Flickan med svavelstickorna frös ihjäl. ”Julvisa” i sin tur äcklades över den traditionella julens konsumtion genom att ställa den mot världssvälten.

Om kreativ konsumism

Det finns en latent konflikt i julfrandet mellan det kristna budskapet och det hedonistiska konsumerandet. Bruket att ge bort saker blev ett sätt att komma tillrätta med den. Redan den romerska festen Kalendae överflödade av inköp och julgåvor på samma sätt som idag.³⁶ Bruket att ge presenter fanns alltså även det med redan i julens romerska urkoncept och avsåg att stärka bandet mellan föräldrar och barn.

När julen reorganiserades i mitten på 1800-talet blev den också ett sätt att hantera det nyornade kapitalistiska samhällets tilltagande varufföde. Då kom Dickens *Julberättelser* med sitt sociala patos att fungera som ett moraliskt imperativ. Julgåvorna visade på ett sätt att

hantera motsägelsen mellan det hedonistiska överflödet och den kristna välgörenhetsmoralen. Man köper saker i mängder, men man ger bort dem.³⁷ Julens så kallade ande (Dickens) förvandlar varorna till ett instrument för gemenskap. In på 1900-talet uppfanns också julpyntet av kommersiella skäl.³⁸

Så kallad kreativ konsumism har blivit ett modernt sätt att hantera konflikten mellan andliga och materiella värden. Man kan försköna hemmet, eller sy och snickra presenterna själv. På så sätt bevaras ett inslag av folkkultur i julfrandet. Julen framstår som en konflikt mellan andligt och materiellt, vilken bearbetas med hjälp av skaparglädje. Den kreativa konsumismen får stöd i julnormen om autenticitet. Julen bör i någon bemärkelse vara äkta med hemsydda gardiner och självgjorda presenter. Äktheten har förknippats med gamla tider och med allmogejulen som idealbild. Julnormen har hävdats traditionen framför det moderna livet. Löfgren ger många exempel på hur man trissar upp förväntan inför julen. Väntan blir förväntan med hjälp av julkalendrar och pysselkvällar. Även dessa saker kan definieras som konsumtion. Önskelistan och julklappsinköpen blir för barn en inskolning i varusamhället.³⁹ I Åkessons dikter är kreativ konsumism ett framträdande motiv. Kvinnorna i hennes dikter bakar vörtlimpor och virkar tevärmare, vilket ironiskt framställs som ett ideal för den goda husmodern. På så sätt förbinds ”Julräkning” med en rad andra betydande Åkessondikter som ”Fantasifylld korb” eller ”Åkej”.

Antitesen mellan idyll och tragedi från de tidigare juldikterna saknas i ”Julräkning”. Låt säga att idyllen ändå kan anas. Med tiden kommer denna husmor att ha fixat fram en fin och trevlig jul, och dikten andas också ibland lite julglädje, åtminstone i rytmens frenesi. Uppräkningarna formar sig till en berättelse om julens ingredienser, mat, pynt och presenter. Men den berättar också om organisatörens aversion mot det hon måste göra. Satiren i denna

dikt riktar sig snarast mot alla de förberedelser, vilka Löfgren karakteriserar som ”inskolning i varusamhället”. Här finns också en konflikt mellan den kreativa konsumismens gör-det-själv och allting som ska köpas. Katalogformen medför en koncentration på föremål, vilken fokuserar just konsumtionen. Sakerna tar över människornas mänsklighet. Övertexten ger oss ett traditionellt julkoncept i urban miljö modell sextiotal. Undertexten ifrågasätter den hedonistiska konsumtionen och frågar efter kärlek och värdighet. Den visar upp glappet mellan konventionell omsorg och erfarenhetens kärleksbrist.

Julen torde som ämne betraktat vara samtidigt högt och lågt, offentligt och privat. Dikten begreppslägger husmorsansvaret samt ansvaret för barnens julglädje. Det verkar lågt och privat. Men barmhärtighetstemat och världsnöden från de övriga juldikterna är snarast höga ämnen som berör offentligheten.

”Juldagsmorgon 1967” – en dikt om familjen

(på besök i Gbg)

Kalle sover.
Mika sover.
Anki sover.
Lillan sover.
Hasse sover (naturligtvis)

Ritar (blir inget)
Skriver (blir inget)
Dricker kaffe (3 koppar)
Whisky (5 droppar + 5 droppar + 7 droppar)
Käkar skinksmörgås.

Röker.
” ostsmörgås.
Röker.
” Skinka.
Röker.
” Twist.
Röker.

Lillan sover
gnällegumman
rosendockan
sötandas i lakanet.

Anki sover
stackars Anki
kärlekssorg
och f f g
sånt känner man till.
Fy för den lede
stackars hon.

Och stackars Karin
och ” Bertil
och ” Berit
och ” Ulla
och stackars hon
och stackars hon
och stackars hon
och stackars han.

Och stackars Evy
som ska skiljas.
Och stackars Leif.
Och stackars hon
och stackars han
och stackars hon
och stackars han.

Och stackars Hasse
att döma efter C-uppsatsen
”Ljuva Ungdomstid”:

*Jag ser hur hon tar en tugga
en STOOR tugga. Utan att känna skriket
i mig står jag lamslagen
och ser på hur hon äter upp henne.
Efter en stund känner jag skriket,
bultningarna. Jag får yrsel, börjar
vaggaaaaaaaaa.
– Jag kan inte andas. Vad är det?
Jag slår upp ögonlocken. Där, på mej,
står hon, inte Hon, utan hon.
– Hehe.
– Vill du vara snäll och gå bort.
– Hababaha ha ha baba HAHAHAAAAHA
HAHA HOHO.*

Mika sover
gullegubben
fick en trumma
som han inte vågat
hoppas
grät ändå
ohejdat, tyst
innan han somnade.
Inte över barnen
i Vietnam
eller på Samariten
eller Karolinska
eller Eugenia:
han grät över vår JULGRAN
som stod hemma *övergiven*
som han
övergivits
av sin pappa.

Som jag övergivit
barnet i min grav:
ingen tallkrans
inget ljus
inga blommor
(men jag ska
flytta stoftet
till familjegraven
om det så ska gås igenom
tusen akter och bevis).

Borde inte röka,
hade 76 i sänka.
(Tänder)

Kalle sover.

Röker.
Käkar fikon.
Röker.

Lillan sover.
Anki sover.
Mika sover.
Hasse sover (naturligtvis).

Ta en clementin?
Njeej.
Skinka?
Njaej.

Dadlar?
Njeej.
Ritar (blir inget)
Skriver (blir inget)
Dricker kaffe (2 koppar)
Whisky (7 droppar)
Röker.
Dricker kaffe.
Röker.

(”Juldagsmorgon 1967”, ur *Ljuva sextiototal*)

”Juldagsmorgon 1967” ligger nära katalogdikterna med smala rader och återkommande uppräkningsavsnitt. Med sina 114 verser är den också bra mycket längre än vad en lyrisk dikt brukar vara. Åkesson använder ibland diktformen till skissartade narrativ i enlighet med sextiotalistestetiken som gärna blandar olika genrer.⁴⁰

Överst finner vi ett slags scenanvisning, ”*på besök i Gbg*”. Den som har läst Bengt Martins Åkessonbiografi vet att Åkessons svärföräldrar vid denna tid bodde i Göteborg. I enlighet med sextiotalistpoetiken, som kallades ”öppen” och ville genombryta konstens gränsdragningar, försöker denna dikt en biografisk fiktion. Diktens Mika, Anki och Hasse var också de knäsatta smeknamnen på Åkessons barn. Julen 1967 hade hon dessutom en baby på snart två år. ”Kalle”, som fyller husfaderns position i dikten, kommenteras inte närmare. Det är barnen, som presentas med rättvist varsin strof.

I den här dikten varierar katalogformen. Två olika uppräkningssviter varvas och styr texten fram t.o.m. den andra strofen. Stroferna 3 och 4 ger utvinkningar om Lillan och Anki. De båda följande stroferna, v. 29–43, omfattar en ny uppräkningssvit. Därefter kommer Hasses del om tre versrader och ett insprängt prosaparti. Mikas parti omfattar den följande strofen v. 61–78. Nästa strof v. 79–92 ägnas familjens döda barn. Slutpartiet är något mer uppbrutet än dikten i övrigt. Här återkommer och varvas de båda uppräkningssviterna från diktens inledningsparti.

Dikten vill fånga den dästa stämningen morgonen efter julaftons orgie. Alla sover. Bara mamma är vaken, och hon ägnar sig åt att fortsätta äta, dricka och röka tills hon är övermätt. Lama försök till arbete rinner ut i mättnaden. Varje barn får sin fundering. Därjämte finns ett längre parti v. 29–43, vilket räknar upp folk som det är synd om med formuleringen ”och stackars ...”. Passagen återkallar de andra som lidit i Åkessons juldikter, Flickan med Svavelstickorna, negerbarnen i Afrika, pigorna och världsnödens svältande, husmodern knående under julstöket. Också de fem barnen presenterar lidande. Babyn kinkar, Ankis kärlekssorg stegras till Hasses tonårsängest, växer till Mikas övergivenhet och slutligen till barnet som dött. Dikten fullföljer flera av de teman som varit aktuella i de andra juldikterna, men tillfogar därjämte ett nytt problem.

De andra juldikterna har snarast betonat ritualen, julens offentliga sida. Även om vi fått titta in i hemmet så har ändå ritualmomentet betonats på det privata bekostnad. Men den här aktuella dikten låter oss verkligen gå in i ett hem, den försöker en djärvare intimitet än de tidigare juldikterna. Förhållandet mellan mamman och barnen beskrivs nyanserat. Världsöd eller andra höga ämnen dras inte in här. Barnen skildras som personligheter, de har inte broderats över klichén ”barn om julen”.

Vi återfinner dock även här några julnormer. Mamma har en central position. Familjen är tillsammans, föräldrar och barn. Också ett par konsumtionsnormer finns tillgodosedda, främst den som säger att man ska äta mycket. Diktjaget konsumerar ost och skinka, karameller, fikon, dadlar och klementiner förutom allt kaffet och whiskyn. Hon utför en saturnalsk konsumtionsorgie i sin ensamhet. Det blir ett ätande av bachtinskt groteska mått. För strängt taget är hon ju mätt från början. Men även julnormen om givande tillgodoses, då dikten kan ses som en gåva till barnen.

Hemmet är där mor är, säger folkkonstens väggbonader. I ”Julminne” stod mamma med

enrisdoftande förkläde och tog emot. I ”Julräkning” mötte vi en ihjälstressad husmor utan kontroll över sitt eget liv. Också ”Juldagsmorgon 1967” ställer mamma i centrum, nu som diktjag i subjektsposition, vilket tidigare inte förekommit. Men lägg märke till att ordet ”jag” inte dyker upp förrän i v. 79. I övrigt droppas subjektet enligt den kvinnliga tillbakadragenhetens påbud: Ritar – Skriver – Dricker – Kåkar (v. 6–17). Citatet ur Hasses uppsats v. 47–60 kryllar däremot av ”jag”, vilket illustrerar tonårspojken självupptagenhet.

Hurdan är då diktens kvinnofigur? Vi möter henne både som yrkeskonstnär och som mamma. Båda rollerna tycks starka. Hon kliver upp ensam före barnen också på juldagen för att skaffa sig lite arbetsro. Men dikten, resultatet av arbetsfliten, är riktad till barnen som kärleksgåva eller extra julklapp. Mamman har uppenbarligen en central roll i denna familj.

Övergivenhetens tema återkommer här. I den äldsta juldikten representerades det övergivna barnet av Andersens sagofigur. De blinda i ”Jultidning” överges utknuffade i floden. Också i denna dikt utgör övergiveness tema. Flertalet av diktens alla lidande figurer representerar någon variant av övergiveness. Anki har övergivits av sin pojkvän. Av de fjorton stackars-personerna i uppräknings v. 29–43 får endast en sitt lidande preciserat, nämligen Evy ”som ska skiljas”.⁴¹ Hasse utsätts väl snarast för ett kannibalangrepp, men Mika har övergivits av sin pappa.⁴² Också det döda barnet sägs vara övergivet i sin grav och bör flyttas till familjegraven för att få mer gemenskap (!).

Mikas problem med sin pappa återknyter till ett annat julmotiv, nämligen Jesusbarnets egendomliga faderskapsförhållanden. Julevangeliet hoppar oväntat fram som hypogram till Åkessons dikt. Josef sägs ju inte vara far till sitt barn. Gud Fader i sin tur överger Sonen, då han bäst skulle behöva hjälp, nämligen på korset. ”Varför har du övergivit mig?” är den centrala repliken vid en annan kristen helg,

påskan. Diktens familj verkar modernt splittrad med oklara fadersrelationer, och barnet kommer i kläm. Den bakomliggande evangelietexten ponerar dock en utvaldhet för barnet Mika, som bryter fram som diktens tydligaste figur.

Mikas övergiveness kallar på ett par andra kristna motiv, nämligen skuld och barmhärtighet. Skuldmotivet levandegjordes redan i ”Jultidning” och ”Julvisa”, vilka båda spinner över den ”otäcka världsnöden”. På den privata nivån återkallas motivet tidigare ett par gånger med hjälp av Flickan med svavelstickorna. En mor får aldrig överge sitt barn – men en far får kanske? Orvar Löfgren kallar sin juluppsats ”Det stora julgrälet” varmed åsyftas familjegräl.⁴³ Han menar att julens betoning av bandet mellan barn och föräldrar gör detta band extra smärtsamt och komplicerat. Ropet på barmhärtighet skriver dikten inte ut, det finns med som undertext så som Åkessons dikter brukar arbeta över ett djupt och smärtsamt medlidande.

Lars Elleström har undersökt diktens skriftbild, dess visuella innebörder, och finner att de korta raderna, de entoniga upprepningarna, de starka skiljetecknen och boksidans tråkiga rektanglar är element som förstärker övergiveness tema.⁴⁴ Är då detta enbart en sorglig dikt? Scenen ses med mammans ögon, hon är diktens subjekt. Hennes julbelåtenhet blandas med ångest inför världens alla övergivna. De fjorton stackars-personerna v. 29–43 bildar en kör av klagan som bakgrund till de övergivna barnens solopartier. Ändå spelar dikten upp en julidyll med dadlar och fikon. I de båda andra juldikterna från 60-talets mitt har idyllen ifrågasatts, parodierats och försvagats. Denna dikt ger sig hän åt hemmet på ett annat sätt än de tidigare och idyllmomentet återvänder från femtitalsdikterna.

Babyn gråter, men så gör alla spädbarn. Anki har kärlekssorg, fullt normalt i tonåren. Hasse känner överlevnadsångest, det tillhör puberteten. De båda sistnämnda barnens sor-

ger tillhör dock inte normalen för en uppväxt. Barn bör inte dö, och de bör inte bli övergivna av sina pappor. Mikas sorg kläs in i barnets symbolspråk och förminskas på så sätt. Det framgår att han ofta gråter över andra övergivna barn inför sänggåendet, Vietnamkrigets barn och de sjuka, som lämnas ensamma på storstadens sjukhus.⁴⁵ Men två föremål bryter fram i skildringen av Mikas sorg och minskar den till barnstorlek. Dels är det trumman som han blir så glad åt, dels den ensamma julgranen därhemma. Vi återfår det barnets perspektiv, som ironiserade de två femtitalsdikterna. Julgranen platsar inte riktigt som tecken för övergivenhet. När vi väl svält denna symbol drar den med sig den rena komiken och vi lockas skratta åt Mikas smärta och övergivenhet.

Nu är det jul...

De inbyggda motsättningarna i julkonceptet går inte att harmonisera. Kärleksbudskapet kring Jesu födelse går inte ihop med saturnaliernas konsumtionsorige. Råkar man vara kvinna och husmor blir konflikten olöslig. Man kan inte samtidigt vara en god administratör och en helig madonna. Den stora världens spegling i den lilla, det vill säga familjen, är, för att uttrycka sig milt, en övermäktig uppgift att jobba fram.

Genom att se dessa omständigheter i ögonen blir julen enklare att möta. Åkesson drar fram förljugenheten i julkonceptet och moderns svårigheter att komma till rätta med den. Hennes analyser är övertygande. Men därjämte behåller hon i sina juldikter en värme och glädje som vi också kan ta med oss.

- 1 Ironi är en av de stora troperna jämte metafor, metonymi och synekdoke, vilka alla utmärker sig för dubbelhet. Det typiska för just ironin är att de dubbla betydelseerna står i konflikt med varandra, medan de i t.ex. metaforen förstärker varandra. Kategorin ironi finns utförligt diskuterad i Eva Lilja & Isabell Vilhelmsen, "Social verklighet och text", i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1996:3–4. Se även kap. 3 i Eva Lilja, *Den dubbla tungan. En studie i Sonja Åkessons poesi*, Göteborg: Daidalos, 1991. Lars Elleström diskuterar kvinnlig ironi i *En ironisk historia. Från Lenngren till Lugn*, Stockholm: Norstedts, 2005, särskilt s. 50, samt i uppsatsen "Det jävla svarta hålet. Ironi och intighet hos Sonja Åkesson", i *I diktens spegel. Nitton essäer tillägnade Bernt Olsson*, Lund: Lund University Press, 1994, särskilt s. 312. Skillnaden mellan Elleströms och mitt ironibegrepp är (lite schematiskt) att för Elleström uppstår ironi i första hand i en diskrepans mellan utsaga och läsarens förväntan medan jag betonat diskrepansen mellan social förväntan och kvinnors verklighet.
- 2 Dikten finns kortfattat behandlad i Per Rydén, *Till de folkhemse. Om den verkliga vitterheten under efterkrigstiden*, Stockholm: Carlsson, 1994, s. 44.
- 3 Jag har valt att benämna diktjaget "hon" och lutar mig härvid på biografiska argument.
- 4 Bengt Martin uppger att Åkesson till honom yttrat att passagen syftar på H.C. Andersens saga. Bengt Martin, *Sonja Åkesson*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1984, s. 12. Amelie Björck påpekar att det finns allusioner på H.C. Andersens sagor även i Åkessons roman *Skvallarspegel* 1960. Amelie Björck, *Sonja Åkesson*, Stockholm: Natur & Kultur, 2008, s. 25.
- 5 Den sedelärande berättelsen är en didaktisk genre som uppstod ur 1800-talets pedagogiska litteratur. Se Gunlög Kolbe, *Om konsten att konstruera en kvinna. Retoriska strategier i 1800-talets rådgivare och i Marie Sophie Schwartz romaner*, diss., Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen, 2001. Sedelärande i den aktuella sagan är just dess dolda uppmaning att vara barmhärtig.
- 6 Man vågar kanske tillskriva miljön ett frikyrkligt drag utifrån tvillingdikten "Jultidning", som står på motstående sida, samt omnämmandet av "julnumret av missionstidningen" i "Julvisa".
- 7 Begreppen "övertext" och "undertext" är ironi-analysens vanligaste redskap, där det förstnämnda står för vad som är utskrivet och det senare för den antagonistiska, outtalade innebörden (som här Andersens saga). Hos en ironimästare som Åkesson är texten ofta mer komplicerad än så. Ibland finns båda textnivåerna delvis utskrivna i texten, ibland förekommer ett flertal undertexter.
- 8 Björck går igenom Åkessons relation till kvinnorörelsen. Björck 2008, s. 127–148.
- 9 Daniel Miller, "A Theory of Christmas", i *Unwrapping Christmas*, i Orvar Löfgren & Daniel Miller (red.), Oxford: Clarendon pr., 1993, s. 12ff.
- 10 Mark Connelly, *Christmas. A social history*, London & New York: Tauris, 1999, s. 3. Connelly påpekar att det finns föga skrivet om julen av vetenskaplig halt, vilket även jag fått märka under det här arbetet, bortsett från den massiva mängden av etnologisk litteratur om jultomtar osv.
- 11 Komplementaritetsteorin är diskuterad i en omfattande litteratur. Här följer jag Eva Borgström, "Om jag får be om ölost". *Kring kvinnliga författares kvinnobilder i svensk romantik*, diss. Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen, 1991, s. 20f.
- 12 Orvar Löfgren, "Drömmen om den perfekta julen", i *Svenska vanor och ovanor*, Stockholm: Natur & Kultur, 1991, s. 99.
- 13 Rydén kommenterar dikten som ett tidigt exempel på veckotidningarnas betydelse för Åkessons författarskap. Rydén 1994, s. 53. Min läsning lutar sig i viss mån på Åkessons biografiska bakgrund, där frikyrkan var en framträdande miljöfaktor.
- 14 Lena Fridell, "Juldikt", i *Tjugotå diktanalyser*, Stockholm: Prisma, 1968, s. 151. De båda tryckningarna skiljer sig åt på några punkter. Här citeras bokversionen.
- 15 Elleström tar fasta på samma sak då han låter dikten exemplifiera hur ironi uppstår genom att utsagan strider mot vedertagna fakta. Elleström 1994, s. 317. Björck visar hur Åkesson radikaliserades under loppet av 60-talet. Björck 2008, s. 61. Se även Lilja 1991, s. 163.

- 16 Rydén 1994, s. 25f.
- 17 Clement A. Miles, *Christmas in Ritual and Tradition. Christian and pagan*, 2. ed., London: Ter-race, 1913, s. 25, 159ff. [Även senare upplagor.]
- 18 Miller 1993, s. 10.
- 19 Connelly 1999, s. 9.
- 20 Ibid., s. 189.
- 21 Miller 1993, s. 27ff.
- 22 Med ritual menas en stiliserad, upprepad, social aktivitet, där symboler uttrycker och definierar sociala relationer. Ritualen ger abstrakta förhål-landen sinnlig form. Christel Lane, *The Rites of Rulers. Ritual in Industrial Society*, Cambridge: Cambridge UP, 1981, s. 11f., 17f.
- 23 Miller 1993, s. 29. Miller stöder sig här på Bach-tin.
- 24 Löfgren 1991 menar att julen fått ett offentligt inslag under 1900-talet genom att tidningar och TV normaliserat den. Astrid Lindgrens barn-böcker om Bullerbyn med dess förtätade jul-skildring har kommit att fungera som riksligare liksom Ingmar Bergmans "Fanny och Alexan-der". Se även Lisbeth Stenberg, "Nationen som hem. Idyll, utopi och reella kontradiktioner i Selma Lagerlöfs Jerusalem", i *Tidskrift för litte-raturvetenskap* 1995:3–4.
- 25 Connelly menar att den globaliserade julen initierades av det engelska samväldets spridning under 1800-talet. Connelly 1999, s. 118. Se även Miller 1993, s. 30f.
- 26 Se t.ex. Annette Rosengren, *Two barn och eget hus. Om kvinnors och mäns världar i småsambäl-let. En etnologisk studie*, diss. Stockholm: Carls-sons, 1991.
- 27 Stenberg 1995.
- 28 Löfgren 1991, s. 79.
- 29 Ibid., s. 81.
- 30 Miller 1993, s. 6.
- 31 Miles 1913, s. 105ff.
- 32 Ibid., s. 266ff.
- 33 Lilja 1991, s. 252–257.
- 34 För de bildliga iakttagelserna av etuierna tackar jag Eva Borgström, Göteborg.
- 35 Se bl.a. Norman Knox, *The Word Irony and its Context, 1500–1755*, Durham, NC: Duke UP, 1961.
- 36 Miller 1993, s. 18ff.
- 37 Apropå presenter pekar Connelly på Jesusbar-net som figura för de egna barnen, s. 201 m.fl.
- Att betona barnets högtid som givandets högtid bär också spår av äldre tiders folkuppfostran. Föräldrar bör ta ansvar för avkomman, inte slå barnen eller utnyttja dem som arbetskraft. Mil-ler 1993, s. 19f.
- 38 Ibid., s. 19, 31.
- 39 Löfgren 1991, s. 87–100, särskilt s. 82ff.
- 40 Dikten finns analyserad i Lars Elleström, "Vi-suell ikonicitet i lyrik. Med några exempel från Sonja Åkessons diktning", i *Dikten som mötes-plats. Festskrift till Eva Lilja*, Göteborg: Kabusa, 2008, s. 302–18, särskilt s. 311–318.
- 41 Elleström påpekar att punkterna i vissa rad-slut förstärker personernas isolering. Elleström 2008, s. 316.
- 42 Se även Lilja 1991, s. 252–257.
- 43 Orvar Löfgren, "The great Christmas quar-rel and other Swedish traditions", i *Unwrap-ping Christmas*, Oxford: Clarendon pr., 1993, s. [217]–234.
- 44 Elleström 2008, s. 318.
- 45 Det står visserligen att Mika *inte* gråter över de här sakerna (på julafton), men de grupper som nämns har ett barnets perspektiv som pekar på att det är Mika som specificerat dem.

Summary

Blessed Christmas:

Tradition and Resistance in Sonja Åkesson's Christmas Poems

This article deals with five poems by Sonja Åkesson, all of which feature a Christmas celebration as their common theme, and analyze Christmas through a gendered perspective as well by means of a sharp critique of consumption. The most typical device of Åkesson's style is the ironic double; when looking at Christmas through her eyes, the reader is provided with a double image. The first two poems are written in the middle of the fifties and are seen through the eyes of a child. The latter three poems, written about ten years later, have the perspective of the house wife. Åkesson criticizes the false pictures of a happy old-fashioned celebration, of the happy child at Christmas, and of the clever house wife bringing Christmas into the house. At the same time, these five poems are characterized by joy and warmth.

My readings of these poems are contextualized using some of the cultural history surrounding the Christmas holiday. The young Christian church initiated this feast during the 4th century, and intended it as a replacement for three other Roman occasions: two of them orgiastic Dionysian festivals and the third a quiet day of sun worship. The church also planned to strengthen the bonds between parent and child with the help of this new feast. From a cosmological perspective, any family should model the sacred family during Christmas. I argue that this concept is an impossible one. From a gender-studies perspective, the very idea will place a woman and house wife in a very peculiar situation, a fact brilliantly developed through Åkesson's five poems.

Keywords:

Sonja Åkesson, Christmas, history & ethnology, gender studies, contextualization